

gerencsér gábor

*bevezetés
a széptörténelembe*

A 80-as évek elejétől indul Esterházy Péter monumentális vállalkozása, az irodalom műfaji és stíláriis "felülvizsgálata". A Bevezetés a szépirodalomba kötetdarabjai és újrakomponált teljes kiadása kísérlet annak megállapítására, vajon tényleg kimerült-e az irodalom eszköztára, és tematikai tradíciói valóban korlátokká merevültek-e? Könyvei e kérdésekre adott válaszok. Eljátszik műfajokkal, hagyományos szituációkkal, irodalmi toposzokkal és közben megoldásokat kínál. Az anekdotát, mint csupasz, hamisítatlan történet-váztt, egy nyelvet, mely logikai bukfenceivel, személyességével és leleményével felöltözteti a történetet, és egy sajátos írói modort, az állandóan kommentáló, ironikus szerepet, mely folytonosan összekacsintó, cinkos viszonyt épít ki író és olvasó között. E könyvenkénti töredékekből valóban összeállhat olyan harmónia, ami feloldhatja az irodalom tucatírásainak és az avantgarde-ot erőltető egyénieskedésének görcsét.

De hogyan alakul a kísérlet akkor, ha valaki az irodalom mellett felülvizsgálja annak foglalatát, a történelem itt elfogadott modelljét is? Mi történik, ha Esterházy irodalmi kérdéseit valaki a történelemre vonatkoztatja, egy ide-oda hanyódo kisebbség tagjaként hamis történelmi tudatot lát maga körül, és végig akarja kísérni ennek kialakulását? Mi van akkor, ha az író nemzetiségi? Ezek Grendel Lajos kérdései.

A Bevezetés a szépirodalomba sorozatcímében is jelzi a darabok összetartozását. Az Éleslövészet, a Galeri és az Áttételek között ilyen formai közösség nincs - az alábbiakban mégis egy történetként fogjuk kezelni őket. Mi jogosít fel erre? Az Éleslövészetben Grendel több megjegyzést tesz erre vonatkozóan, és ezek szorosan összefüggnek a történelmi folyamatokról alkotott véleményével:

"Akár visszafelé nyomoz az időben, akár előre, újra meg újra ugyanaz a kép tárul elé." "Csak a dramaturgia marad ugyanaz. A szenvedés, az öldöklés, a feljelentgetések és üldözések unalomig ismételt színjátékai. "Mindezeket ugyan egy bizonyos "tekercs" kapcsán jelenti ki, a tekercs és Grendel viszonyáról azonban később még szó lesz. Ezen kívül Grendel azonos szereplőket mozgat könyveiben, (pl. mind az Éleslövészet, mind a Galeri nyilas pártvezérét Fried úrnak hívják.), illetve látszólag különböző figurákat ruház fel olyan jellemmel, hogy egymásnak szinte ikertestvérei lehetnének; könyvenként ismétlődő, azonos élethelyzeteket dolgoz ki (a Galeri El-jének - "A beosztásával járó semmittevés akkor már a szürkeállományát ostromolta, és ő nem tehetett mást, tárgyilagos tanúja és szigorú bírása volt a saját leépülésének." - kapcsolata az Áttételek

"főszereplőjének" jellemével; "...igyekeztél a nap minden órájában elfoglalni magad, csak hogy ne kelljen az ürességre gondolnod, mely körbe kerít... a valódi semmittevés az a nyüzsgő életforma volt, amit az utolsó években olyan eredményesen és precízen hegyakörültél..."; az Éleslövész-beli török és osztrák városelfoglalás kapcsolata a Galeri-beli város lovak általi elfoglalásával. A regényeken belüli legfontosabb összetartó kapocs azonban nem e formailag rokon elemek láncolata. Nem fűzheti egymáshoz a részeket a cselekmény, mert lineáris cselekmény alig van. Nem nevezhető cselekménynek az Éleslövész és a Galeri, illetve, az Áttételek első részének gerince: csupán anekdoták, kisebb-nagyobb epizódok és kommentárjaik alkotják a szöveget. Kétségtelenül tartalmaznak egy szilárd kiinduló és lezáratlanul hagyott, nyitott befejező pontot, a közöttük zajló eseménysor azonban töredezett, megszakított, sorozatos előre és hátrautalásokkal, visszacsatolásokkal tarkított, ráadásul az ismétlődő motívumok miatt nem is önálló - ezért fölöslegesnek tartom a "cselekmény" megjelöléséhez való ragaszkodást. Sokkal jobban látható az egy-történet folyamat-jellege, ha nem közvetlenül az anekdotikus részekre, hanem azokra a fő vonalakra figyelünk, melyek mindhárom regényben fellelhetők, és amelyek - mint egy pókháló szálai a spirálisan körbe haladó és ezzel részekre tagolt menetet - össze is kötik az egyes szeleteket és a középpontban - a XX. században - találkoznak.

Az Éleslövész az 1600-1700-as években indul, egy tekercs ürügyén. A Galeri az 1848-as forradalom palackba zárt szellemével kezdi a "történetet". Az Áttételek pedig a világ romlásának újabb, tovább szűkített állomásával nyit, 1914-gyel. Mindhárom kítet kibővül egy XX. századi résszel; mondhatni a könyvek

ezzel a XX. századi darabjukkal fedik egymást. Olyan háló ez, melyet bármelyik ponton érintünk meg, az egész mozgásba jön, és minden rezonanciája a központban - itt, most - összegződik és erősödik fel. Az alábbiakban főleg a fenti vonalakat vesszük szemügyre. Mivel jórésziük az Éleslövészetben indul, ezt választjuk alapul, ennek adjuk legteljesebb elemzését. Ezt követően már csak azt mutatjuk meg, hogyan haladnak tovább a másik két regényben, s végül - ez az Áttételek második fele - milyen állapotot hoznak létre a mában.

Az Éleslövészet már a borító tipográfiai megoldásában is jelzi a szándékot. A képen egy fiút látunk, feje fölött és körülötte almákkal. Egyértelmű utalás Tell Vilmos történetére; valaki a véreire, a szeretteire lő, ennek minden gyötrelmét, felelősségét, félelmét vállalva. A célzás azonban itt tovább bővül; szanaszét szórva több alma is látható, előlegezve ezzel a többszöri kísérletezés lehetőségét és utalva egyúttal a már elrontott, sikertelen kísérletekre is. Ráadásul nem tudni, mi kap találatot végül: a belső lapon a fiú testén is célkeresztek vannak, nemcsak az almán. Tehát olyan vállalkozás ez, mely akár a legnagyobb kudarccal is járhat, könnyen elpusztulhat az is, akit meg akar menteni a célzó.

A regény középpontjában egy misztikus, homálytakarta motívum áll: az Olsavszky-ház XVIII. századi tekercsei. A tekercs, mint ürügy és eszköz választása nem véletlen. Mai történelemszemléletünk alapja, a hiteles és hamis események elkülönítése a forrásokon, a dokumentumokkal való igazolhatóságukon nyugszik. A tekercs tehát a hitelességet hivatott szolgálni. Ezt támasztja alá a felépítése is. Számtalan részből, néha ellenkező pártállású személyek irataiból

áll, akár egy megkésett kódex. (A tekercs többek között tartalmazza Somogyi Juhász Péter írását, Kenéz Borbála naplójának részletét, idéz egy holland követ naplójából, közli P.Sándor református lelkész "felforgató" iratát, sth.) Grendel a tekercset és látszólagos hitelességet azonban arra használja fel, hogy nevetségessé tegye a teleológikus történelemszemléletet, úgy építi fel a tekercset, hogy abból a történelem céltételezéssel leírhatatlan, irracionális folyamatnak látszik; "A város hét évszázados története frappáns cáfolata az egyenes vonalú progresszióról alkotott gyermeteg hiteknek. Ki vagyunk szolgáltatva a "nem várt" események vaskos naturalizmusának, a valóság lépten-nyomon helyeshítt, vagy kiegészített bennünket. Amiről szó lesz, annyira irreális, hogy szinte valóságghú már." Ezzel párhuzamosan szinte lehetetlenné teszi, hogy az olvasó a tekercset hagyományos módon, racionálisan közelítse meg. Átszövi ködös, misztikus körülményekkel, sőt éppen a misztikát teszi meg a múlt legfőbb meghatározójává, minden "történelminek" nevezhető "tény" ezen a csodákkal, földöntúli jelenségekkel hímzett könnyű függönyön át válik csak láthatóvá. ("Az elbeszélőt viszont az tudja igazán lázba hozni, ami nehezen adja meg magát, ami minden hóbortos, gyermekded, misztifikált racionalizmusnak ellenáll...")

Az eseménysor helyszíne a VÁRUS, mely egy másik országban ugyan, de ma is áll. A tekercsek történetei 1663-ig nyúlnak vissza a múltba, amikor a török elfoglalta a várost. Grendel minden felelősséget elhárít magától és óvja az olvasót is az "olcsó beleegyezésektől", - mégis az egyetlen értelmezési lehetőséget az innen induló és a történelmen végigvonuló sorozatos, a XX. századdal analóg helyzetek sokasága

jelenti. A történetek olyan szituációban zajlanak, amikor két ellentétes pólus satu-pofája között egy beszorított kisebbség kényszerrel dönteni. Mindezekre pedig egy olyan írói tudat reflektál, amely éppen ezeknek - a kényszer nyomait magán viselő - döntéseknek a terméke.

Az a nemzetiségi-lélektani alapállás, mely az itt lezajlott dolgok magyarázatául szolgál, az alávetettség és a belőle áradó félelemverte alázat, először Boross Ambrus városbíró és a bevonuló török csapatok vezére közötti dialógushoz jelentkezik; "Szeretnénk megismerkedni a lányoddal. 16 éves, ha jól tudom. - Tizenhat. - Hatvanhárom kiló. - Hatvanhárom. - Alig várja, hogy megismerhessen engem. - Alig várja." (Ugyanakkor ez nemcsak a leigázottak magatartásmodelljének az alapjára, a besugárzás a születő vagy a gyenge hatalmak első lépése is.) A regény ezekre az állandó viszonyokra épül. A megegyező helyzeteket és az életbenmaradás szükségét által irányított, kiszolgáltatottan született döntést jellemzi Grendel, mikor a német csapatok bevonulásakor szóról szóra másolja át azokat a sorokat, amelyek a török általi városelfoglalásról szólnak. A gesztusok, a szavak nemcsak tartalmukban, hanem totálisan azonosak. - A hierarchia alján lévők számára nem a hatalom minősége, hanem a viszony, a fölöttük álló hatalom pusztán ténye, a fenyegetettség a döntő. Teljesen mindegy, hogy török-német, vagy a később jelentkező kuruc-labanc, szlovák-magyar pólusról van-e szó, vagy a talán belviszálynak számító református-katolikus ellentét őrli fel a város lakosságát. Mindegyik esetben olyan erők szabadulnak fel, melyek a történelem fejlődéselvű felfogásába beerőszkolhatók ugyan, de teljesen értelmetlenek egy olyan elme számára, aki hisz abban, hogy a változásokat nem előre és hátrafelé megírt elvek irányítják, hanem a

szabad akaratból fakadó helyes vagy helytelen pillanatnyi döntések. Márpedig ebben a közegben nincs sem akarat, sem szabadság, sem döntés. Az egész fölött az a szellem áll, mely a tekercs Somogyi Juhász Péter iratait tartalmazó részéből árad; a pillanatnyi hatalom kiszolgálása. Kényszer van és ennek XX. századi eredménye, "a történelmi csőd".

A szabadság csupán egyszer kínálkozik fel torz formában a városnak, mikor a lovas futár, mely a fölöttes városból naponta hozta az utasításokat, egyszerre elmarad: "A lényeg az, hogy létezett egy hivatal, amely előírta miképpen kell cselekednünk, pontosabban; miképpen kell helyesen cselekednünk... Éppen ezért kutya kötelességünk az utasításait végrehajtani, hiszen országos érdekekről van szó." Ami a város vezetését ezután vezeti, az nem a város ügye - hanem a látszat megőrzése. Fenn kell tartani a hitet a lakosságban, hogy létezik fölötté egy szerv, futár kell, hogy lássák, bár ezentúl a vezetés indítja. Szülehetnek jó törvények, lehet szilárd a belső rend, a hiba már megtörtént. A város innentől számított történelme hazugságban fogant és a lakosságban gyökeret vert a kétely; "... az elmúlt évek fejetlensége mély nyomot hagyott alattvalóink gondolkodásában... Immel-ámmal vesznek részt a közmunkákban...elsajátították a képmutatás összes fortélyát...szabadosak, gyalázatos szavakat firkálnak a házfalakra...a tekintetükben...közöny és rideg megszokás."

A történelmi blokk nem folyamatos - nem áll össze egységes krónikává. Folytonosan szegmentálják azok a beszúrássok és írói fogások, ahol Grendel kapcsolatot teremt saját korával. Laza asszociációk halmaza, amelyen belül megszakítás nélkül követi egymást a holland követ

naplórészlete és az Őrhegy-utcai kultikus nyúl vadászat, a város alaprajzáinak leírása és a jelen betonbörtöneinek, "blokklakóinak" víziója, és a tekercs visszajáró "Rolygó" szellemének az elbeszélő nagybátyjával való lehetséges kapcsolata. Közbeiktatottan ezek foglalják magukba és igazolják az olvasó gyanúját, hogy - Grendel tiltakozása ellenére - talán a tekerceknek mégis van valami kapcsolatuk a mával. A legkézzelfoghatóbban ez a nyúl vadászatokban érhető tetten. A történelmi sorsfordulókhoz bekövetkező nagy városi évések itt nemzeti jellemzővé válnak: "Nem az a fontos, hogy kődnyulakra vadászunk, hanem a vadászat bizonyos kultikus, szimbólikus jelentése..." "Aztán éjjél tájban föltálatják a nyúlpörköltet, és senkit sem botránkoztat meg az a körülmény, hogy ezek csupán bolti nyulak... Halált megvető bátorsággal fogyasztják a bolti nyúlhúst és köpködik szét a söréteket a szobában. A csata eldőlt. Minden marad a régiben." Az a rítus, mely Herzog Nosferatujában a feledést, a halál közelébe utolsó, fölényes emberi mozdulatot jelentette, itt üres, értelmetlen múlt-idézésé degradálódik, ahol valójában tilos nyúlra lőni, olyan álhagyomány-ápolássá süllyed, melynek egyetlen célja a múlt teljesen hiábvaló ébrentartása.

A regény első része, a tekercs és a kommentárok, a fejezet végén egyetlen következtetésbe torkollnak: "Édes fiam, elrontottunk mindent". Ez fontos mondat. Amit Grendel a továbbiakban és a másik két könyvben leír, ezzel a "mindennel" és elrontásával foglalkozik. Távolról felmerül egy valamikori aranykor képe, melynek határai már elmosódottak, nem állapíthatók meg. "Hiába, semmi sem volt a régi már. Az elbeszélő nagyapja szerint ugyan az sem volt a régi, amire az elbeszélő apja megesküdné, hogy

a régi volt még. Így aztán, hogy mi volt a régi és mi nem, misztikus ködbe veszett..." Ezután kapcsolódnak be azok a dolgok - köztük az irodalom - melyek félresiklottak, vagy kérdéssé váltak a történelem folyamán.

Grendel kétszázharminc-egynehány évet ugrik, egy szerkesztőségben vagyunk július 32-én. ("... aki egyszer korrumpálódott, annak mindegy, hogy milyen napot írtak a naptárban.") Az idő fiktív, feltételes, mint ahogy feltételes módban, Esterházyra emlékeztetően fogalmazódott az elbeszélőre vonatkozó összes rész: "Ha az elbeszélő regényíró volna...". Nem pusztá írói allűr ez - a feltételes mód és a fiktív idő a jelenlegi nemzetiségi léthelyzetnek is frappáns jellemzője lehet. Mint ahogy az egész fejezet felett lebegő, mottóul, emlékeztetőül szolgáló mondatocska is az: "Hát ne éljen (Alvinczi) Eduárd?". A kérdés - melyre a Galeriben kapunk választ - tipikus magyar kérdés. Nemcsak Arany és nemcsak Krúdy - Grendel "mestere" -, hanem a helyzetazonosság miatt is. A nemzetiségnek többször, nap mint nap fel kell tennie ezt az Arany által megfogalmazott kérdést.

Szerkesztőség-irodalom. Ez a szűk közeg csak egy darabja Grendel félresiklott világának. Akárcsak Esterházy, derűs szépséggel fordul az irodalom konzervatív felfogása felé: "... ha az elbeszélő regényíró volna... volna egy tükre, amelyben a valóság visszatükröződik, egy nagy-nagy realista tükre, amelyben pókok meg skorpiók mászkálnának ki-be." "Az elbeszélő azonban gyűlöli a regényeket, mert minden soruk, minden mondatuk, minden lélegzetvételük hamis." Határozottan tagadja az író elnevezést és a regényt, mint kifejezési formát. Itt derül ki Grendel igazi szándéka és az "elbeszélő" titulus oka; a tükrözés-modell és

regényelmélet a történelem grendeli menetét nem képes leírni. Csak tükröz, anélkül, hogy maga is valósággá válna. Ha viszont Grendel elbeszél, olyan anekdotákat közöl, melyek nem rendeződnek történetté. Ha elbeszél, akkor maga is valóságot teremt. Ezt nem is teheti mással, csak az anekdotával, amely mint az egyik legrégibb és életközeli közlési forma, egyedül képes arra, hogy az írói fogásokkal "felhígított történetet visszavigye a látványhoz". ("...Ha az elbeszélő regényíró volna, mindenekelőtt azt a szilárd pontot keresné, ahonnan a rálátás a történet csomópontjaira a legzavartalanabb, s mintegy mentes a ködöktől és füstöktől, a történelmi és privát önámítások vírusaitól...Mit érdemesebb tenni hát? Leírni a látványt...") Nem a valóság látszata kell - éppen hogy maga a valóság.

Fiktív időben, feltételes módban elképzelt dolgok. Lehetnek-e igazak? Egy részüket gondolkodás nélkül elfogadjánk, ezek zökkenőmentesen beilleszkednek az olvasói gyakorlatba. Hamar túltesszük magunkat a feltételes módon, rájövünk, hogy maszk, és a sok "volna" mögött reális, megtörténhető események állnak, melyek nem azért elképzelték, mert nem valóságosak, hanem mert valóságuk megírhatatlan a regény szintjén. Ebbe a körbe tartoznak az elbeszélőnek és családjának történetei. Végtelenül egyszerű nyelven megírt hétköznapi események ezek; ami elhatárolja őket egymástól az az író állandó önreflexiója, és a módszer, amely minden eseményt valamilyen következtetéssel, múltbeli vagy jövőbeli utalással kommentál. "Csak múltbeli események vannak." - mondja egyhelyütt. És valóban meg is történik a visszacsatolás; az elbeszélő nagynénjénél egy titokzatos idegen jelenik meg, és ez az idegen nem lehet más, mint az évszázadokkal korábban élt Boross Ambrus szelleme. Ha pedig a múlt ilyen kézzelfoghatóan jelen van, ki tagadná,

hogya mindaz a szellemiség, mely a régebbi korokat körülölelte, misztikus, megmagyarázhatatlan jelenségeivel most is köztünk van? Ezen a ponton az elbeszélés valóban csodákkal gyarapszik és az a dolgoknak az a másik része, melyet az olvasó már nem tud egyszerre megfajteni. "...fényes nappal, búgni kezdett a Sütő Mihály műhelyének bejárata fölött virrasztó réz borbélytányér..." hogy "amikor holdvilágos téli éjjelen, kopogó fagyban lovas csapat vonul keresztül a városon, /.../ egy fia lovas ember sem látható az utcákon"... hogy "Flórián Emil, a Takarékpénztár régi, megbízható tisztviselője félholtra verte a feleségét, kivette a két gyereket a szlovák iskolából és egy hétre rá, hogy átíratta őket a magyarba, fölakasztotta magát a szőlőskertjében" ... "a nyulak lerágták a gyümölcsfák kérgét"... "Varannainé 16 éves kislányának, Ibolykának megjelent Szűz Mária". Halmozottan, keverve csodás és közömbös dolgok követik egymást. A csodák jogossága vitathatatlan; egy irracionális jelen nem lehet meg nélkülük. Az igazságot éppen nem a misztika leválasztásával és a realitások elkülönítésével kell kihámozni. Mert bármennyire elképzelhető, nem fontos az, hogy ezidőtájt lerággják a nyulak a fák kérgét, viszont bármennyire felfoghatatlan, nagyon fontos, hogy a láthatatlan lovas csapat, akár az évszázados folyamatos félelem hadserege, átcsőrtet a városon; nem fontos, hogy a trafikos cégtáblája agyonüt egy kandúrt, de fontos, hogy az utcában, mely az elbeszélő nagyapjának a történelem színterét, Görgy lakhelyét jelenti, a magyarul alig tudó szlovák régész csak a város kurváját keresi. Fontos, hogy az elbeszélő apja a nagyapa kardpengéjére földeli le a tévét, hogy mint a város utolsó magyarjai, eltűzelik múltjuk összes relikviáját, hogy ne maradjon utánuk semmi, viszont mellékes, hogy Varannainé kislányának megjelent-e Szűz Mária vagy sem.

Mítosz és a ráció szinte kötelező együttélését jelenti ez, idomulást egy teljesen irracionális világhoz. Menekülés féle; a mostani, tapasztalható lét szörnyőbb a csodákkal teli életnél. A mítosz magyarázat volt arra, arra, amire a történelmi fejlődés elve nem magyarázat. Grendel több helyen is gondoskodik róla, hogy "regénye" módszereiben is kövesse ennek az azonosíthatatlan világnak a képét, ahol egy kijelentés gyakran egészen más dolgot takar, mint amire vonatkozik; "... sokat komolykodott dolgokon...amelyek most már hosszú időre változtathatatlanok, miként egy békeszerződés, vagy a mindig ravaszul tökéletlen törvények szent paragrafusai, amelyeknek sérthetatlenségét páncélozott járművek és gumibotok légiói védik." Ez maga is álhasonlat; a gumibotok látszólag vonatkoznak csak a törvényekre, a nyelvtani értelmezéstől eltérően a békeszerződést is ezek garantálják - így ad ez a titokban kiterjedő hasonlat az egész világunkat átfogó mechanizmusról teljes képet.

Végül Grendel az egész művet irracionálissá teszi; bevezeti Kánya urat, akit egy helyen elképzelt regénye elképzelt hősének nevez, másutt viszont egy esetleges "mit csinálna, ha regényíró volna" szerepbe helyezi, összemossa ezzel kettejük pozícióját. Rádásul közli Kánya úr egy levelét, melyben az egész első fejezetbeli tekereshistóriát mint tényregény-tervet meséli el, azaz ezzel a mozzanattal éppen az általunk olvasott múlt jó részét helyezi a fikció szintjére. Nekünk mint végeredmény, azok a következtetések és a kommentárok - mindazok, melyeket Grendel fejezetcímeiben "leszámolásoknak" nevez - és az események leszűrt értelmezései maradnak meg; hogy látása szerint a történelem, az irodalom nem teleológikus folyamat, hogy idejük és az egyén ideje a múlttal eltéphetetlen

kapcsolatban áll, s a múlt meséivel, legendáival csak enyhíti a jelen sarkaiból kifordult világát. Hogy jobb nekünk a misztikát bevonni a nemzetiségi sors alakítói közé, mint végignézni a mán és közben hinni a haladásban, a szabad döntési lehetőségben. "Hogy bármi jön is ezután, az már csak ráadás lehet...ez a vallomás az amit kerestünk, s ami kiinduló pontnak megfelelhette."

A fenti idézetek az Éleslövészet befejező mondatai - erről a pontról indul a következő regény, a Galeri. A leszámolások, a végső leszámolás megtörtént, az új könyv "tisztá lappal" nyitna, ha - mint már jeleztük - nem nyúlnának át az állandó szálak, melyek néhol szinte korlátot jelentenek, túlzottan determinálják Grendel gondolatait.

Szándékosan nem beszéltünk az Éleslövészet mottójáról: "az önzetlen jóságról és önfeláldozásról kellene írni. A született jóságról." Ez ugyanis a könyvben végig csak óhaj marad, az Éleslövészetben nincs egyetlen olyan tett sem, mely a mottó szándékának megfelelné. A leszámolás után éppen ez lesz a Galeri-nek és az Áttételek első részének központi kérdése. Azok a jegyek, melyeket az Éleslövészetben irracionálisnak, misztikusnak nevezünk, egy jobb világ ígéretét hordozták magukban. Tették ezt azzal, hogy ellene szegültek a történelem elfogadott logikájának és humánus magyarázatot próbáltak adni arra, mi teszi az embert képessé, hogy egyáltalán elviselje a történelem bakugrásait maga körül. A Galeri elején újra feltűnnek ezek a csodák, amikor a város szelleme, a forradalom, a nem kívánatos hagyományok és a lelkiismeret lidércei kiszabadulnak a palackból. "Hogy itt minden ami első pillanatban valóságosnak tetszik, megfoghatatlan, mint a füst. Amint hozzáérsz szétfoszlik. És az itteni emberek is ilyenek."

Ha azt keressük, mi az oka a "minden elrontásának", valahol itt a mítoszok körül kell tapogatózni. Grendel rátalál arra a mítoszcsoportra és feltételére, melynek kiveszése feleletül szolgálhat: ez Isten és a hit. A mítoszok szála a Galeriben ezzel erősödik. A hit hiánya a romlás okaként először Sággy úr és Vilcsek történetében merül fel. "Arra gondolt, hogy Isten kezében van". - Ez Sággy úr. Az ő züllése szorosan összefügg azzal, hogy története végére ez a tudat eltűnik belőle és átváltozik; "...minden ami van, az elsősorban őérte van...Van ő és vannak a dolgok, s ezeknek az a dolguk, hogy kiszolgálják őt, Sággy urat. S ez egyben az értékük felől is dönt". Vilcsek úr pedig szinte erőszakot tesz a hiten, amikor a saját spionkodását a vallással kapcsolja össze: "Hiszen a magánnyomozó nem vérszomjas fenevad, hanem az isteni igazság világi letéteményese...". Különbözően reagálnak a hit elvesztésére: Vilcsek úrból az idomulás művésze lesz, Sággyból pedig beilleszkedett ember.

A Galeri Isten és a hit létezésének-elvesztésének dilemmája körül forog: "Amit örökre elveszítettünk, a kegyelem állapota." "Mert ahol a szeretet jelen van, ott a pusztulás sohasem lehet egyetemes". "Ha nincsen Isten és nincs feltámadás, ostobaság, de legalábbis képmutatás úgy tenni, mintha még mindig volna szerepe és értelme a régi normáknak és viselkedési szabályoknak". Isten és hit sáncján a kételytől a bizonyosságig minden stációt bejár a könyv. Legendák és mítoszok ezen kívül is vannak - pl. Borbáss Magdolna és Fazekas Lőrinc története -, de magyarázatukat és értelmezésüket a keresztény etikából merítik. A szerelmi gyilkosság ügyében nyomozva mondja Bohuniczky bácsi EL-nek (ami Léva-t jelent, de

jelenthetné az íleslövészeti Elbeszélőt, vagy akár Grendelt is); "Amit rekonstruálni próbálunk... a lényeg... az igazságot és csakis a színtiszta igazságot... Mi hát az igazság? Feltehetően bármi dolog, amiben egy darab szeretet van". Az Isten-hit-erkölcs hármasság - a Harag Napján - a Béke Veletek Otthon jelenetében éri el "megoldását". A Harag Napján lovak foglalják el a várost, akárcsak korábban a törökök vagy az osztrákok. Igazoltatnak, bekukkantanak mindenhová és a város lakossága tétlenül nézi az idegenek betolakodását. Egyetlen hely van, ahová a lovak nem tehetik be a lábukat: Bohuniczky bácsi korábban képzeletbeli és most az irreális helyzetben megvalósult álomháza, a Béke Veletek Otthon. A ház gondnoka nincs meggyőződve Isten létezéséről, de úgy alakítja az Otthon törvényeit, hogy köztes állomás legyen a hitetlenségből a hit visszaszerzése felé vezető úton. Ebben az utolsó monológban voltaképpen összegződik a mű egész világa, a történelem, a szabadság, az idő gondolatköre. Egyszerre fut végig a rezgés: "Az Otthon nem politikai párt, nem klub... hanem a város rokon gondolkodású lakosainak nem hivatalos egyesülése... alapszabályaink mindenféle párttagságot kizárnak... Nem hiszünk semmiféle történelmi küldetésben, teleológiában, mert véleményünk szerint nincs történelmi fejlődés... nem meghatározott irányban haladunk előre, hanem csupán egyik helyzetből a másikba... hogy mindnyájan egy dolgot akarunk úgy igazából /.../: élni". Ezek az Otthon legfőbb alapszabály-pontjai.

Grendel történelmi nézetei nem változtak tartalmukban, hanem kibővültek egy sajátos idő-felfogással, mely megkönnyíti a válaszádat a csodák létre és lehetővé teszi a folytonos leszámolást, a személyen belüli mindennapos Harag Napját. A Harag Napja

ítélkezést jelent, utolsó ítéletet, a jó és rossz elkülönítését és a választást. Ebbe az ítélkezésbe minden beletartozik, a lehetőségek is, amelyek Grendel szerint azáltal, hogy megtörténhetők, olyanok, mintha meg is történtek volna. Hogy bármelyik pillanatban ítélkezhessünk a múltnak állandóan bennünk kell élnie, "Csak múltbeli események vannak" - mondja Grendel az Éleslövészetben. "Nincs jövő és nincs múlt, ami egyszer megtörtént, az szüntelenül itt van..." - mondja a Galeriben. Az idő veszedelmes ellenség; akik Istent halottnak hiszik és visszarettennek a történelemnek való kiszolgáltatottságuktól, azoknak az idő is halott és nem csoda, hogy a messiásuk egy rendőr, aki megbírságozhatja őket - mint Róna órásmestert. Akik mint Sággy úr, magukat állítják az univerzum közepére, azokon a legváratlanabb pillanatokban üt rajta az idő, megmutatva, hogy nagyobb hatalma van mint Sággy úrnak, legyen bár övé az ész és a műveltség, ha egyszer az idő kezében van a természetes ösztön. De ha "tetten érzük az időt", mint Grendel mondja, ha az ítélkezést minden szituációban meg tesszük, rájöhethetünk, "kimaradtunk a történelem alakításából", megláthatjuk, hogy jobb felismerni: nem vagyunk szabadok, mint azt hinni, hogy a kefézés és a lecsó-evés jelenti a szabadságot, Isten elhagyta ezt a helyet és ha meghalt, akkor minden földöntúli dolog belénk költözött, kívülről belülre, és így magunk lettünk a gonosz és a jó egyszemélyben. Hogy ha megtettük a mindennapi kompromisszumunkat ("csehszlovák lettem, hogy éhen ne vesszek"), ha nem tudunk mást mondani, mint hogy éljen Eduárd, akkor akárhogy is, de meg kell találni és ragaszkodni kell egy olyan erkölcsi rendszerhez, mely felment bennünket a bűn alól, mert jótékonyan tudja, hogy a kényszer alatt született döntésekért nem vagyunk felelősek. Csak ezzel, hogy a Harag Napját újra játsszuk magunkban, lesz látható a Grendel által vallott bibói

elképzelés, miszerint az ember tetteit "halandóságának tudata vezérli, nem pedig a világ minden áron való igába hajtása és birtoklása", és ezáltal lesz elviselhető a halálának a tudata is; "El most már nem látta olyan rettenetesnek a harag napját. Ellenkezőleg. Az egyetlen remény volt. Hogy megtörtént, s időről-időre megtörténhet újra."

Grendel az Éleslövésztben feltett történelem-idő, irodalom, szabadság, aranykor, mítosz kérdéseket a Galeriben részleteikben fejtette ki, megmagyarázta őket és kísérletet tett arra, hogy a "történelmi csőd" mellett a romlás másik okát is megkeresse, s ezt Isten és az erkölcs elvesztésében találta meg. A regényvégi remény - a Harag Napjában - azonban nem megoldás. Az Áttételek éppen ennek a kudarcát mutatja be. Az első része olyan, mintha a korábbi Grende45könyvekből nyúlna át ide; háttorzongató, túlvilági események övezik az aranykort, a város paradicsomi állapotának végnapjait: az 1914 körüli időket. Ez az idő már másképpen viszonyul a mítoszokhoz, mint a korábbiak. Csak egy ember van, akit komolyan foglalkoztatnak - ez Balázs úr, a hentes. "Az történt csak, hogy kibékíthetetlen ellentétet vett észre a vágyai és a testi esendősége között". Itt a mítosz születésének vagyunk tanui, légyege éppen ez: a kettő pillanatnyi kibékülése a tudatban - a mítosz valójában a vágy története. Balázs úr azonban nem hagyja őket szabadon lefutni, végére akar járni a megmagyarázhatatlan dolgoknak, hogy miért fakad sírva látszólag közömbös esetek láttán. A misztikum azonban nem tűri el, hogy rátegye az ész bilincseit; rátámad. Hentesüzletébe kóbor kutya téved, és ettől a naptól kezdve kutyafalka kíséri és a bolondok házába juttatja. Balázs úr és vele együtt a csodák az elmeegógyintézetbe kerülnek és ott vannak ma is bezárva, s oda jut mindenki, aki utánuk kutat. A nép

pedig...: "egy-két év alatt ugrásszerűen megnőtt az öngyilkosok száma a városban...a fiatalok kételkedtek Isten létében...satnyák és véznák voltak...a forradalom katonáinak képzeltek magukat, de ha véletlenül megvágták a kezüket, a kibuggyanó vér látványától fölfordult a gyomruk". A csodával együtt a hit is eltávozott. Nemcsak a rejtett, megfoghatatlan dolgok hite, hanem a legelérhetőbb vágyaké is. Így aztán a forradalom szelleme lassan elszivárog, helyét a jelen- és öniség, a megalkuvás, a korábbról ismert "tétlen túlélés komplexus" foglalja el, az öregek pedig, akiknek tudatában a régi normák alapjukban inognak és készülnek recsegve összedőlni, némaságba süllyednek. A legnagyobb kísérlet, melyet éppen a "főszereplő" nagyapja tesz - a polgárokat maga köré csődítve a huszadik század Hegyi Beszédét mondja el a város körüli dombokon - a legnagyobb kudarc és nevetség forrása egyben: az új kor születésének tévhitében boldogan alvó embereket az első világháború kitörésének híre ébreszti fel.

Ezen a ponton, ahol a "regény" a korábbiak mintájára átcsap a mába - de azoktól eltérően meg is marad itt, bizonyítva, hogy "múltad nincs", legfeljebb emlékezet - minden szál a középpont közelébe ért. Grendel itt már nem diagnózist ad, hanem tehetetlenül áll egy menthetetlenné vált beteg fölött, aki ő maga. A korábbi közösségsszellem nincs meg, az egzisztencialista tétel itt kifordul: magányra, nem szabadságra vagyunk ítélve. Ha az önmegszólító szöveget olvasom, mintha magamhoz beszélnek. Egy végállapot előtti gyónás ez, mely azokra a kérdésekre, amiket korábban tett fel, már válaszolt, és most eredményeket, végkifejleteket, bűnöket mond el. Ezt jelenti az Áttételek cím is. Az itt leírt lelki-gondolati

mozgások korábbi történelmi katasztrófák lecsapódásai, áttételei az egyéni tudatban. Áttételesen, és akár a rákban, már alig gyógyíthatóan. Azok a mondatok, melyek az Éleslövészetben és a Galeriben kommentárok voltak, most egyszemélyre szülő életté testesedett történetet formálnak meg. A keret ugyanaz a feltételes mód, mint az Éleslövészetben; mit mondanál Te az unokáidnak az életedből? A végeredmény: jóformán semmit. A kérdésekre, melyekre biztató, erőt adó válaszok esetén támaszkodhatna az utókor, csupa tagadó felelet születik: "Jelentéktelen irodalom jelentéktelen altisztje vagy...történelem helyett csak történelem pótlékot kaptál..." "A magyarásság olyan pech, mint zsidónak lenni" - csupa elmondhatatlan történet, közölhetetlen válasz. Nem sikerült hinni, nem sikerült elérni az aranykor ember-ideálját "aki csak magára hasonlít", "ő határozza meg a környezetét", nem fordítva, "nyugtalan vérű," "személyességet csempész abba, ami személytelen". Nem érdemes beszélni a két sikertelen próbálkozásról: a szerkesztő visszaautásításáról és az útról sem. Az első csak tovább növelte a behódolással a megalkuvások számát - úgy látszik lehetetlen utólag gerincet építeni az emberbe. A második, hiába vezet ki az utált városból, csak arra jó, hogy megmutassa: a világ és Te közötted lévő szakadékon át nincs palló, még ahhoz sincs erőd, hogy megöld magad.

Miközben látjuk, hogy a Konrád-regények hangulatát árasztó helyzetekben hogyan süllyed le a személyiség egy belső időben élő, a nemzeti(ségi) megalkuvásokban önmagát igazolni akaró létbe, miként mond le végképpen a történelem alakításáról, hogyan felejt el hinni, hogyan teszi meg fokozatosan legfőbb istenévé az etikátlanságot, az utolsó oldalon váratlan esemény történik. Betoppan a fia, aki elvált feleségénél élt

eddig és ordítani kezd: "Én nem akarok cseh lenni! Nem akarok! Én magyar akarok lenni." Az egész mű, az Éleslövészettel és a Galerivel együtt végig ez ellen munkálkodott. Látszólag képtelenség, hogy legyen jánzan, ép elme, mely minden elrontott dolog ellenére magyar akarna lenni. Ez teljesen irracionális.

A fiú megjelenése és szavai éppoly ésszerűtlenek, mint a könyvek csodái, mítoszai, maga is valóságos csoda, mégis magával hozza a regény végső mondataiba a reményt. Ez aztán lassan felszámolja az apa ellenállását is; a "nem biztos, hogy én vagyok, akit keresel" utána a "nem biztos, hogy a megmentőm vagy"-on keresztül eljut a foháshoz: "Csak most ne hagyj el. Csak most segíts megtisztulni." A kor hitetlenségből, képmutatásból és alázatból álló kerge csak máz volt az emberen; az első jelre, hogy nincs egyedül, az első szóra, mely saját tiltott, régi vágyait kiáltja a szemébe, leesik róla és újra kezdi ellenkezését a történelemmel. És mindig újra kezdi, míg a benne is meglévő, saját kérdéseiből álló hálójának közepén ott van a lelkiismeret.